

Гръцко-славянските корелати в Синайския евхологий в контекста на преводната книжнина от IX–XI век

Лора Тасева

Българска академия на науките, София

Статията предлага един специфичен ракурс към словното богатство на Синайския евхологий. Съпоставят се славянските съответствия в него на гръцките думи, започващи със *σ*, с тези в още десет преводни паметника от IX–XI в. Въз основа на количествения анализ на данните се установяват сходства и различия в преводаческия избор за едни и същи гръцки думи в различните текстове. Предлагат се обяснения за изведените констатации. Представят се гръцко-славянските корелати, засвидетелствани единствено в Синайския евхологий.

Ключевые слова: старобългарски преводи, гръцко-славянски лексикални корелати, преводачески избор

Синайският евхологий (нататък *ESin*) заслужено се радва на вниманието на учените вече повече от век и половина. Не са много ръкописите, които могат да се похвалят с толкова издания (Geitler 1882; Frček 1933; Nahtigal 1941–1942; Lysaght 1987; Tarnanidis 1988), изследвания¹ и лексикографски описания (Słoński 1934; Пенкова 2008), и които същевременно оставят толкова много отворени въпроси за бъдещи проучвания. Причините за това могат да се потърсят в различни посоки: в неговата старинност, защото той един от най-ранните славянски глаголически кодекси; във факта, че архетипът му, възходящ към края на IX в., е пряко свързан с Кирило-Методиевата дейност в Моравия; в сложния му състав, включващ текстове, нехомогенни не само по време и място на възникване, но и по езикова принадлежност на техните оригинали – гръцки, латински, старобаварски; в предизвикателствата, които поставят новооткритите му части (Tarnanidis 1988; Schnitter, Miklas 1993) и напоследък издирените гръцки паралели и др. (Ševčenko 1982; Arranz 1988, 1989, 2000; Parenti 1988, 1991, 1997; Минчев 1998; Velkovska 1995, 1996; Велковска 2000; Афанасьева 2005б и др.)

В началото на тази статия бих искала да припомня част от научния контекст, засягащ нейната тема. Относно възникването на прототипа на *ESin* в науката е приета следната относителна хронология – предхождат го

¹ Прегледът на изследванията излиза извън задачите на тази статия. За заглавията до 2003 г. виж Пенкова, Цибранска 2003:612–614, а до 2008 – Пенкова 2008.

преводите на Изборното Евангелие, Изборния Апостол, Псалтира, Пари-мейника и Номоканона (Пенкова, Цибранска 2003:606; Пенкова 2008:25), а вероятно също и Литургията на св. Петър (Arganz 1989), Василиевата и Златоустовата литургия (Афанасьева 2005а). Възниква едновременно или след допълването на Изборния Апостол до Апостол с последования (Ефимова 1992; Пенкова 2008:25–27). Хипотезата, че тълкованията към пророчествата са също преди него, основана на наличието на алюзии към тях (Пенкова, Цибранска 2003:606), се натъква на сериозни контрааргументи, защото езиковият анализ на *ESin* не потвърждава връзката му с Преславската книжовна продукция, към която те принадлежат (Пенкова 2008:24).

Специално внимание заслужават някои досегашни изследвания, засягащи лексиката на *ESin* в контекста на преводни паметници от IX–X в. Разглеждайки съюзните средства в обстоятелствените изречения, Е. Дограмаджиева установява висока степен на съвпадение между *ESin* и Супрасълския сборник, следван от Шестоднева, старобългарските евангелски кодекси, Синайския псалтир и оригиналните съчинения на Климент Охридски и Презвитер Козма (Дограмаджиева 1977:52). Тя отбелязва и немалко случаи на необичаен превод, локализиран не само в определени части, а в целия кодекс (Дограмаджиева 1977:60–61). И други изследователи изтъкват спецификата на лексиката в този паметник. Според изчисления на Н. Радович, цитирани от П. Пенкова, хапаксите в *ESin* (употребените само в него думи) съставят 21,3% от словния инвентар на ръкописа (Пенкова 1977:376; Пенкова 2008:9). В отделни статии и в Увода към Речник-индекса на *ESin* П. Пенкова излага своите наблюдения върху лексиката на паметника. Тя обяснява синонимията като следствие от контаминирането на различни извори и говори, а също и от екстралингвистични (културоложки) фактори. Авторката прилага обстоен списък от двойки или тройки синоними, при които често единият е моравизъм, а другият преславизъм (Пенкова 2008:21). Извършената от нея съпоставка на лексикалния състав на *ESin* с вариантите от Евангелието показва по-скоро отсъствие на отличителните за преславските текстове характеристики (Пенкова 2008:24).

След този кратък преглед на изследванията върху лексиката на *ESin*, пристъпвам към същността на настоящото изложение. В него предлагам един специфичен ракурс към словното богатство на този забележителен паметник като съпоставям гръцко-славянските съответствия в него с тези в други преводни текстове от старобългарската епоха. Оценката им се основава на количествени показатели, а не на детайлен семантичен анализ. Целта е да се потърсят тенденции, които обединяват или раздалечават преводаческия избор за едни и същи гръцки думи в различните текстове и да се предложат обяснения за установените факти.

За основен източник служи речник-индексът на *ESin*, изготвен от П. Пенкова, и по-точно т.нар. „Азбучен списък на гръцките съответствия“ (Пенкова 2008:335–371), в който срещу всяка гръцка лема са нанесени славянските ѝ корелати. Речникът обхваща само старата част на кодекса. Затова като допълнение към него използвах представените от Хр. Тончева преводни съответствия от Богоявленския чин в новооткритите листове на Евхология (л. 9r–12v), издадени като „Додатък към речник-индекса на Синайския Евхологий“ (Тончева 2017:252–277).

Съпоставителният материал включва 10 преводни паметника, възникнали през IX–XI в.: Евангелие (по Люсен 1995, нататък *Ev*), Книга на пророк Иезекиил с тълкования от Теодорит Кирски (по Илиева 2013, нататък *Ez*), Книга на 12-те пророци с тълкования (по Златанова 1998, нататък *12Pr*), Катена към Книга на пророк Даниил (по Илиев 2017, нататък *Dan*), Ефремова крмчая (по Максимович 2010, нататък *Efi*), Служебен миней за декември (по Christians 2001, нататък *DekM*), Илина книга (по Крысько и др. 2015, нататък *Il*), Изборник от 1076 г. (по Мушинская 2009, нататък *Izb*), Въпроси и отговори на Анастасий Синайски (по Федер 2011, нататък *ASin*) и Пролог (по Крысько и др. 2011, нататък *Prol*).

Представени са различни жанрове на средновековната литература. По географски признак повечето текстове имат пряка връзка с източнобългарските книжовни центрове. Изключение правят Евангелието, паримейният текст в тълковните пророчества, и архаичните пластове в някои паметници (напр. отделни последования в химнографските книги). Ограниченото присъствие на преводи от западния ареал произтича от състоянието на текстово обвързаната гръцко-славянска лексикография, в която паметниците с великоморавски произход са по-слабо представени. Не се отчитат и данните от Хомилията на Епифаний по превода в Германовия сборник, за който се приема, че възхожда към дейността на Методий или неговите ученици. Причината е, че в гръцко-славянския речник към изданието ѝ (Иванова-Мирчева, Икономова 1975) са включени само тези корелати, при които има вариране в двата превода. Това го прави неподходящ за поставените тук цели. Досегашни изследвания изтъкват редица съвпадения в лексиката и граматиката между Методиевия превод на Номоканона (от 50 титула на Йоан Схоластик) и пенитенциалната част на Синайския Евхологий (Пенкова, Цибранска 2003:610) и в по-широк план на езика на Заповедите на светите отци с този на Кирило-Методиевата школа в западнославянските земи (Tsibranska-Kostova 2004; Цибранска-Костова 2007a:21–22; Цибранска-Костова 2007b:105–107). Липсата обаче на гръцко-славянски речник към Устюжката крмчая, стояща по всяка

вероятност най-близо до този великоморавски правен текст, възпрепятства включването му в съпоставката. Същото се отнася и до *Закона за съдене на хората*, който има славянско-гръцки словоуказател (Илиевска 2004), но не и гръцко-славянски.

Всъщност преобладаването на преславски преводи в съпоставителния контекст не представлява съществен методологически недостатък за това проучване, защото в него лексиката на Синайския Евхологий се разглежда като единно цяло, независимо от нехомогенния състав на изграждащите го текстове. Това изключва възможността зад констатираните прилики и отлики да се търсят локално маркирани тенденции, но не пречи на интерпретирането им с оглед на жанрови и хронологически предпочитания.

Да се изведе статистика за всички гръцко-славянски корелати от 11 обемни текстови корпуса е огромно начинание за обикновена статия. Затова реших да проуча обстойно само една произволна извадка от съответните речници. Спрях се на лексемите, започващи с гр. σ . Предлагам резултатите от извършената пълна съпоставка на средствата за предаване на тези лексеми в *ESin* и в десетте контролни текста, придружени от няколко таблици и диаграми.

1 Гръцко-славянските словници на съпоставяните паметници

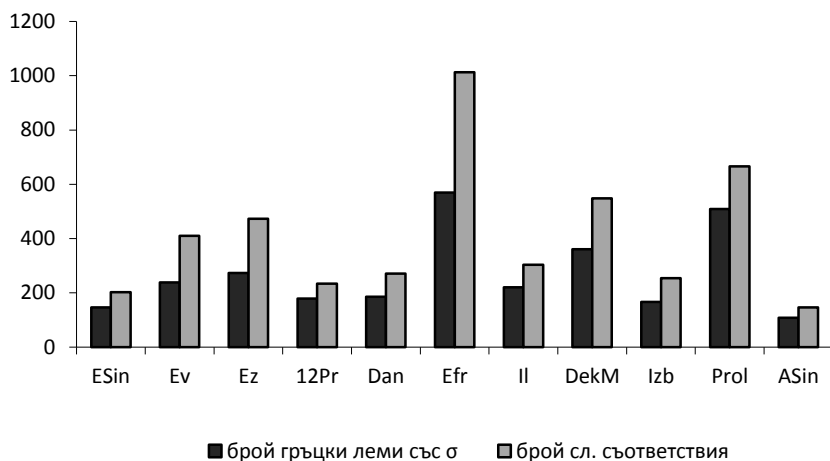
Тъй като фокусът на изследването се поставя върху количествени показатели, трябва в началото да бъдат представени параметрите на всеки от източниците, разгледани независимо един от друг. Таблица 1 дава представа за обема на лексикалната извадка за всеки проучен текст, като отчита броя на гръцките лексеми и техните славянски съответствия, а също и изчислената на тази основа вариативност на преводаческия избор.

Таблица 1: Гръцки лексеми и славянски съответствия, вариативност на избора

	<i>ESin</i>	<i>Ev</i>	<i>Ez</i>	<i>12Pr</i>	<i>Dan</i>	<i>Efr</i>	<i>II</i>	<i>DekM</i>	<i>Izb</i>	<i>Prol</i>	<i>ASin</i>
брой гръцки лемии със σ	146	238	273	179	186	570	220	361	167	509	108
брой сл. съответствия	203	410	473	234	271	1013	303	548	254	666	146
вариативност	1,4	1,7	1,7	1,3	1,5	1,8	1,4	1,5	1,5	1,3	1,4

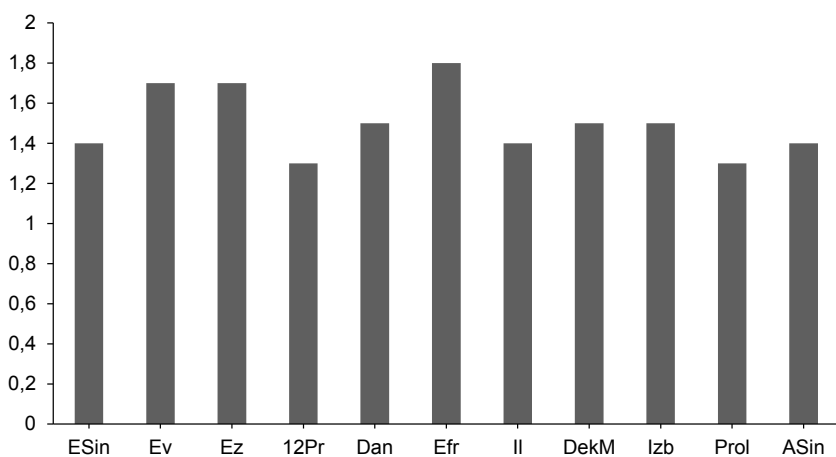
Вижда се, че на общо 146 гръцки лексеми в *ESin* отговарят 203 различни славянски съответствия, т.е. вариативността е 1 : 1,4. Броят на гръцките лемии с начална σ в останалите паметници и техните славянски корелати се разпределя по следния начин: *Ev* – 238 : 410, *Ez* – 243 : 473, *12Pr* – 179 : 234, *Dan*

– 186 : 281, *Efr* – 570 : 1013, *Il* – 220 : 303, *DekM* – 361 : 548, *Izb* – 167 : 254, *Prol* – 509 : 666, *ASin* – 108 : 146. (срв. също диаграма 1)

Диаграма 1: Общ брой на гръцките леми с начална σ и техните славянски съответствия

С най-голямо разнообразие на съответствията се открояват *Efr* – 1,8, *Ev* и *Ez* – 1,7, а с най-малко *12Pr* и *Prol* – по 1,3, следвани от *Il* и *ASin* – по 1,4. Средни позиции заемат *Dan*, *DekM* и *Izb* с по 1,5. Следователно според наблюдаваната извадка *ESin* принадлежи към текстовете с по-слабо изразена синонимия на славянските корелати за една и съща гръцка дума (срв. също диаграма 2).

Диаграма 2: Вариативност на славянските корелати

2 Гръцко-славянските корелати от *ESin* в съпоставка с останалите източници

В контекста на съпоставяните гръцки словници *ESin* съдържа 14 лексеми (ок. 10% от цялата извадка), които се срещат само в него: σημείω, σιτοποιΐα, συγκαταριθμέω, συγκάτειμι, συγκοιτάζομαι, συλλαμπρύνομαι, συναγωνιστής, συναλλοιόω, συναποστάτης, συναπτή, συνασκέομαι, συνεκπίπτω, σύνξενιτεύω, συντρέπομαι². Някои от думите в списъка са полипрефиксални образувания или имат ниска честота в гръцкия, което донякъде предполага отсъствието им в другите източници.

Останалите 132 гръцки думи от словника на *ESin* са засвидетелствани в поне още един паметник, като 17 от тях се срещат в още само по един от контролните речници. Славянските корелати на 4 от тях съвпадат: σημείωσις – знаменне, σιτιστά – оупнтънаа, συλλειτουργέω – слоужнтн, συνομιλέω – бесѣдовати. За останалите 13 са регистрирани различни съответствия: σανθάλιον – плеснице (тук и нататък първият корелат е по *ESin*) / самѡална *Ev*, σήπομαι – съгнтн / нзгнтн *Ez*, σκυθρωπάζω – сѣтовати / дрѡхлѣствовати *DekM*, σταυροειδῶς βαπτίζω – кръстнтн / кръстннмъ образомъ (за σταυροειδῶς) *Ez*, στίφος – мѣножество / съставъ, тѣла, плѣкъ (х3) *DekM*, συλλειτουργός – слоужнтель / сѣслоужьбьннкъ, сѣслоужьннкъ *Efr*, συμπράττω – поспѣховати / сѣдѣнствовати, съ нмн дѣнати *Efr*, συναΐδιος – прнсно съ / съпрнсносѣнънъ *DekM*, συνανίσταμαι – вѣстаати / сѣвѣскръснѣтн, вѣскръснѣтн *Efr*, συναπέρχομαι – прнвѣстн / отнтн, нтн *Efr*, συνεγείρω – сѣвѣздвннѣтн / сѣвѣстатн (х2), вѣскръснтн *DekM*, συνενόω – прнмѣснтн сѡ / вѣдннтн сѡ *Prol*, συνέχομαι – вѣпатн / сѣдрѣжатн сѡ *Efr*.

В по два още паметника са представени 15 от гръцките леми в *ESin*, като преводът на 5 от тях е идентичен във всички текстове: скорπίος – скорфън *ESin* / скорпнн *Ev*, *Ez*, σπιθαμή – пѡдъ *ESin*, *Prol*, (за σπιθαμιαῖος) *ASin*, συνοδεύω – нтн *ESin*, *Izb*, χορδήтн *ESin*, *Il*, συνοδία – дрѡужна *ESin*, *Ev*, *Prol*. При останалите думи от групата има вариативност: σειρά – пѣра *ESin* / пленнца *Il*, (х9) *DekM*, σεμνότης – чнстѡта *ESin*, (х6) *Efr*, *Prol*, бескврѣнно н оугѡдно жнтнѣ *ESin* / чнстѣ *Efr*, σπινθήρ – нскра *ESin*, *DekM* / главнѡа *Ez*, σταθμός – мѣра *ESin*, (х4) *Ez*, (за στάθμιον) *I2Pr* / чнсло *Ez*, στενοχορία – пѣзѡла *ESin* / тѣснота (х2) *Efr*, тѣга *Izb*, στίγμα – краста *ESin*, рана *ESin*, *DekM* / ѡзѡа *Efr*, (х4) *DekM*, знаменнѣ *DekM*, στιχηρόν – пѣснь, стнхъ *ESin* / стнхѣра *Efr* и стнхѣра *DekM*, στίχος – стнхъ *ESin*, *DekM* / слово *Izb*, συναντάω – оутѣкнѣтн *ESin* / сѣрѣстн *Ev*,

2 Принципите за лематизация в различните индекси са различни, особено що се отнася до представянето на основната форма на гръцките глаголи. Тук и нататък основните форми на глаголите се дават в 1 лице ед. ч., както е преобладаващата практика, а не в инфинитив, както е в речника на П. Пенкова. Славянските думи се нормализират по правилата на SJS.

(x5) *Prol*, συναρμόζομαι – *ESin* / обрѣчѣнѣ сѧ *Efr*, съложнѣ *Prol*, συνετίζω – възроумѣнѣ *ESin* / разоумѣ датн (x2), разоумѣна творѣнѣ, разоумѣнѣ сътворѣнѣ, оумѣдрѣнѣ *Dan*.

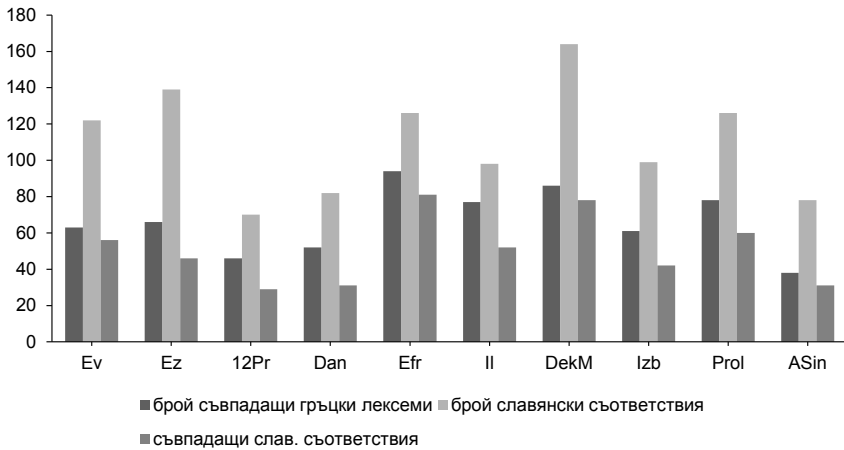
Количествените данни относно общата за *ESin* и останалите текстове лексика са представени във втората таблица. В нея се проследяват само тези гръцки лексеми от контролните източници, които съвпадат с *ESin*, като се отчита дали техните славянски съответствия са идентични или не.

Таблица 2: Обща гръцка лексика в *ESin* и контролните текстове, съвпадащи славянски корелати

	<i>ESin</i>	<i>Ev</i>	<i>Ez</i>	<i>12Pr</i>	<i>Dan</i>	<i>Efr</i>	<i>Il</i>	<i>DekM</i>	<i>Izb</i>	<i>Prol</i>	<i>ASin</i>
брой съвпадащи гръцки лексеми	132	63	66	46	52	94	77	86	61	78	38
брой славянски съответствия	189	122	139	70	82	126	98	164	99	126	78
разнообразие на корелатите	1,4	1,9	2,1	1,5	1,6	1,4	1,3	1,9	1,6	1,6	2,1
съвпадащи слав. съответствия		56	46	29	31	81	52	78	42	60	31
% съвп. сл. съотв. спрямо всички за тези лексеми		43%	32%	41%	37%	59%	51%	48%	40%	47%	38%

От статистическа гледна точка не е изненада, че текстовете с по-богат словник имат по-голямо покритие с този на *ESin*, защото, колкото по-дълъг е списъкът, в който се търсят съвпадения, толкова по-голям е шансът те да бъдат намерени. Затова водещата позиция на *Efr* (99), *DekM* (88) и *Prol* (80) е очаквана. Изненада поднася *Il* (80), която заема шеста позиция по общ брой гръцки лексеми, започващи със σ (срв. таблица 1), но споделя с *Prol* третото място по съвпадения на лексикалния състав с този на Евхология.

Таблица 2 отразява също така и количествените данни за славянските корелати на обследваните гръцки лема. По абсолютен брой на славянските съответствия за общите с *ESin* гръцки думи челните места се заемат от *DekM* (164), *Ez* (139), *Efr* и *Prol* (по 126) и *Ev* (122) (срв. още диаграма 3).

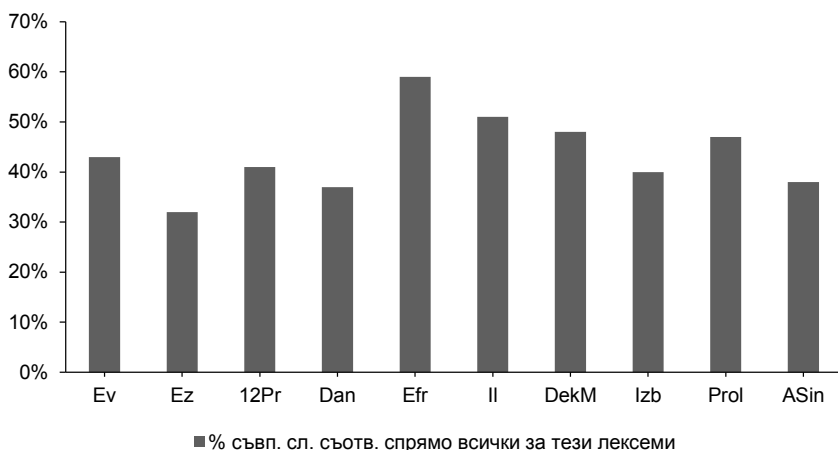
Диаграма 3: Гръцки лемаи, общи за *ESin* и останалите текстове, и техните славянски съответствия

Спрямо количеството на превежданите лексеми с най-значително разнообразие на корелатите се открояват *Ez* и *ASin* (по 1: 2,1), следван от *Ev* и *DekM* (по 1: 1,8, докато най-ограничено е то в *Il* (1: 1,3) и *Efr* (1: 1,4), колкото е и в *ESin*.

С оглед на замислената съпоставка от съществено значение са данните за степента на съвпадение на славянските корелати в *ESin* с тези в другите текстове. Като количество те са най-много в *Efr* (81) и *DekM* (78), следвани от *Prol* (60), *Ev* (56) и *Il* (52). Най-малко припокриване с избора в *ESin* показват *12Pr* (29), *Dan* и *ASin* (по 31 съответствия) (срв. още диаграма 3).

За да бъде обаче количествената преценка по-обективна, трябва да се види какъв процент от всички преводни корелати се пада на идентичните с *ESin*. И тези изчисления са отразени в таблица 2. Ясно изразено е съвпадението между *ESin* и *Efr* (59%). С известна дистанция след това се нареждат *Il* (51%), *DekM* (48%) и *Prol* (47%). По-малко сходства в избора на славянски съответствия са установени в *Ev* (43%), *12Pr* (41%) и *Izb* (40%), а най-далеко от *ESin* стои *Ez* (32%), следван от *Dan* (37%) и *ASin* (38%) (срв. още диаграма 4).

Диаграма 4: Сходства в лексикалния избор с *ESin* в проценти

Статистиката показва, че между *ESin* и няколко от проучените текстове – *Efr*, *DekM*, *Il* и *Prol* – се наблюдават по-забележими сходства в областта на лексиката. Те засягат както техните гръцки източници, така и славянските им преводи. Гръцкият им лексикален инвентар се покрива в по-голяма степен с този на *ESin*. Вероятно причините за това са комплексни. От една страна – в богатия словник на *Efr*, *DekM* и *Prol* по-лесно могат да се открият съвпадения за една или друга гръцка дума. От друга страна – три от тези четири паметника (*Efr*, *DekM* и *Il*) застъпват жанрове, които стоят близо до отделни части на *ESin*: химнографските последования до молитвения му дял, а правно-юридическите текстове в *Efr* до пенитенциалната част.

Трите най-обемни текста – *Efr*, *DekM* и *Prol* – се отличават с най-голяма близост до *ESin* също и по отношение на избора на преводни корелати. Тъждествените с *ESin* съответствия съставят 3/5 от всички славянски еквиваленти в *Efr* и около половината в химнографските сбирки (*DekM* – 51%, *Il* – 48%), т.е. отново паметниците с частична жанрова близост до *ESin*. Значителна е и степента на съвпадение на корелатите в *ESin* и *Prol* (47%). Близостта между *ESin* и *Efr* може да се обясни с независимо въздействие върху тях от страна на Методиевия Номоканон. По мнение на И. Добрев „Няма съмнение, че старобългарският преводач на $\Sigma\upsilon\nu\tau\alpha\upsilon\mu\alpha$ $\lambda\alpha\nu\upsilon\nu\acute{\iota}\beta\acute{o}\nu$ от Фотиевия сборник (отъждествявана с *Efr* – бел. м.) е познавал Методиевия текст или някаква негова обработка от учениците на Кирил и Методий в България и е заимствал оттам отделни части“ (Добрев 1995:831). Вече беше споменато, че езиковата близост между пенитенциалната част на *ESin* и Номоканона

и изобщо с кирило-методиевските паметници от западнославянските земи е многократно изтъквана (Пенкова, Цибранска 2003:610; Tsibranska-Kostova 2004; Цибранска-Костова 2007a:21–22; Цибранска-Костова 2007b:105–107).

Относителната хронология на възникването на отделните преводи би определила посоките на въздействие. В случая обаче акцентът пада върху самия факт, че са налице сходства в лексикалния избор на преводачите в текстовете, различни по време или място на поява, но близки по жанрова характеристика. Следователно при създаването им те, съзнателно или не, са се придържали към утвърдени вече модели, включващи и устойчиви лексикални съответствия. А това предполага повече или по-малко диференциране на лексикалните средства в книжовния език според жанра.

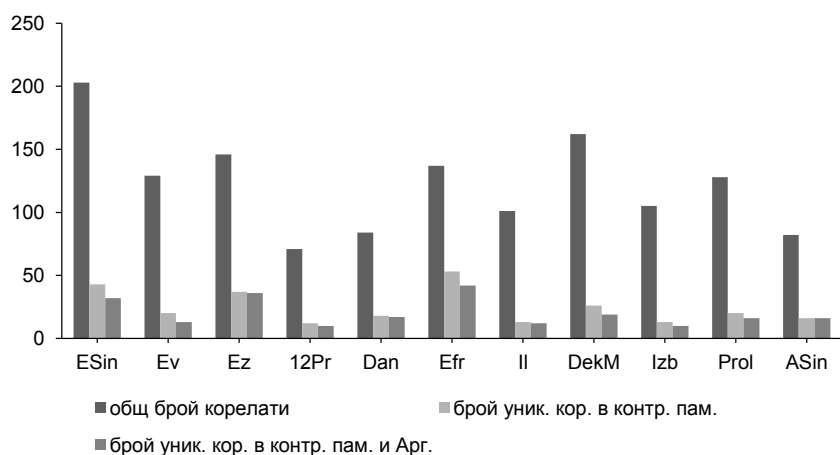
3 Уникални гръцко-славянски корелати

Изследователите вече са отбелязали големия брой хапакси в *ESin* (Пенкова 1977:383–384). Затова не е изненада, че засвидетелстваните само в него гръцко-славянски съответствия също са значителен дял. Разгледани в контекста на десетте контролни паметника, те съставят респектираща група: 43 славянски корелата за дадената гръцка дума са регистрирани единствено в *ESin*, а това прави 21,2% от всички славянски съответствия или всяка пета дума. Справката в речника на М. Аргировски, включващ данни и от други текстове, преведени в старобългарската епоха, като Триода, Апостола, Паримейника, Псалтира (Аргировски и др. 2003), намали броя на корелатите хапакси до 32 (15,8%), което пак остава висок показател за спецификата на словното богатство на *ESin*. За съпоставка представям статистика за уникалните съответствия на същите гръцки лексеми в останалите текстове:

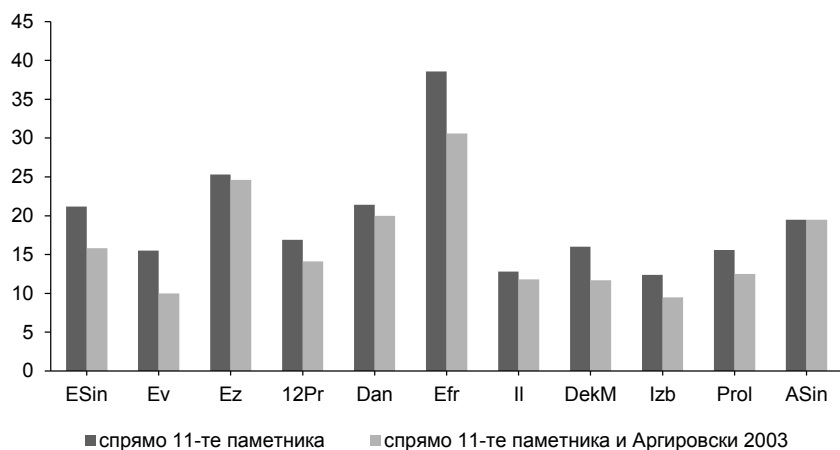
	<i>ESin</i>	<i>Ev</i>	<i>Ez</i>	<i>12Pr</i>	<i>Dan</i>	<i>Efr</i>	<i>Il</i>	<i>DekM</i>	<i>Izb</i>	<i>Prol</i>	<i>ASin</i>
общ брой корелати	203	129	146	71	84	137	101	162	105	128	82
брой уник. кор. в контр. пам.	43	20	37	12	18	53	13	26	13	20	16
%	21,2	15,5	25,3	16,9	21,4	38,6	12,8	16	12,4	15,6	19,5
брой уник. кор. в контр. пам. и Арг.	32	13	36	10	17	42	12	19	10	16	16
%	15,8	10	24,6	14,1	20	30,6	11,8	11,7	9,5	12,5	19,5

Според извадката най-съществен е делът на специфичните корелати в *Efr*, с доста голяма дистанция следват *Ez*, *Dan*, *ASin*. По-рядко се отклоняват от утвърдените съответствия *ESin*, *12Pr*, *DekM* и *Il*, а най-традиционен е изборът в *Izb* и *Ev*. За *Ev* този факт може да се обясни с това, че като хронологически

най-ранен и най-често употребяван от обхванатите текстове той задава моделите за следващите преводачи. Макар по абсолютен брой на корелатите хапакси в извадката *ESin* да стои на второ място, според техния дял спрямо всички славянски съответствия той заема по-скоро средна позиция в контекста на изследваните паметници (срв. също диаграма 5 и 6).

Диаграма 5: Уникални корелати в контекста на контролните паметници и Аргировски и др. 2003

Диаграма 6: Дял в проценти на уникалните корелати спрямо общия брой съответствия в паметника

По-долу изброявам уникалните преводни корелати, които според данните от контролните източници и речника на Аргировски, са засвидетелствани единствено в *ESin*. Добавям и паралелните съответствия по десетте контролни паметника³:

σεμνότης – бескврънно и ουγούδιно житие // срещу чнстота *ESin*, *Efr*, *Prol*; чнстъ *Efr*

σκέπη – посъщенне // срещу кровъ *ESin*, *Ez* (2), *DekM* (3); покровъ *Ez*, *DekM*, *Prol* (2); покровитель *Prol*

σκοπός – съмыслъ // срещу стражъ *Ez* (5); разоумъ *Ez* (2), *ASin* (4); повелъние *Ez*; съмотренне *Efr* (7), *DekM* (2), *Prol*; воля *Izb*; мыслъ *Efr*

τὰ σπλάγχνα – обзъръдованне // пръроба *ESin*, *Il* (2), *DekM* (9), *Prol*; мнлосръдне *Ev*, *DekM* (2); вънпрърнаа *Prol* (2), прърнаа *Prol*

σταυρώω (също med.) – пропннатъ сѧ // срещу распннатъ *Ev*, *ASin*; пропатъ (сѧ) *Ev*, *ASin*; распатъ сѧ *Ev*, *12Pr*, *Dan*, *Efr* (5), *DekM* (3), *Prol* (10); распннатъ *ASin*

στέγη – храмъ // срещу покровъ *Ev* [срв. покрыватъ *Il* за στεγάζω и дръжатъ *Izb* за стéγω]

στενοχορία – печаль // срещу тѣснота *Efr* (2); тѣга *Izb*

στήλη – тѣло сольно // срещу стѣпъ *Ez* (2), *Il* (2); обрѧзъ *Efr*; тѣло *DekM* (4)

στίγμα – краста // срещу рѧна *ESin*, *DekM*; ѧзва *Efr*, *DekM* (4); знаменне *DekM*

στίφος – мъножество // срещу съставъ *DekM*; тѣпа *DekM*; пѧкъ *DekM* (3)

στιχηρόν – пѣснь, стнхъ // срещу стнхѧра *DekM*; стнхѧра *Efr* [за pl. στιχηρά]

στοιχείω – доволѣтъ сѧ // срещу оуправнтъ *Il*; прѣтварѧтъ сѧ *DekM* [за med.]

στράτευμα – снаа // срещу вон *DekM*, *Prol*; воннъ *Ev*; воеватъ (!) *12Pr*; воннество *Efr*, *Il*; вонство *Il*, *DekM* (5); воннествне *DekM*

συγγνώμη – отъданне, отърада // срещу мнлостъ *Ez* (2), *Efr* (2); мнлованне *Ez*; помнлованне *Ez*, *Izb*, *ASin*; прощенне *Ez*, *Efr* (4), *Izb*; отъпоущенне *Efr* (6), невѣждьствне *Efr* (2); разоумъ *Efr* (2); простынъ *Efr* (2); вѣдѣнне *Efr*; съблаженне *Efr*; не зазрѧ (!) *Izb*

συγχωρέω – прѣзърѣтъ // срещу вѣдатъ *Efr*; даатъ *12Pr*, *Efr* (8), *Prol* (3); даатъ *Efr* (7); ослабнтъ *Efr*; отъдатъ *ESin*, *Efr*; отъдаатъ *Efr*; отъпоущнтт *ESin*, *Efr*; отъпоущатъ *ESin*, *Efr*; повелѣватъ *Efr* (2); повелѣтъ *Efr*; податъ *Efr* (2); подаатъ *Efr* (6); попоущнтт *Ez* (4), *Izb*, *Prol*; попоущатъ *Ez* (5), *ASin* (2); попоущенне *Ez*; послабѧтъ *Efr*; поущатъ *Ez*; прѧшатъ *Izb*, *ASin* (2); простъ вѣтъ *ASin*; простынѧ прнматъ *ASin*; простнтт *Efr* (3), *Izb*

3 За удобство е въведена единна нормализация по SJS. Когато съответствието се употребява повече от един път в дадения паметник, честотата е дадена в кръгли скоби.

- (4), *ASin* (6), *Prol*; просят *Prol* (3); прощение грѣхъ *ASin*; прощение прѣлатъ *ASin*; съкоупити сѧ *Efr*
 συγχώρησις – нзбытити // срещу отъданнѣ *Efr* (4); отъпоустъ *DekM*; прощение *Ez*, *Izb* (2), *Prol*, *ASin*; поушениѣ *Ez*; попоушениѣ *Izb*, *Prol*, *ASin*; простыня грѣховъ *ASin*; прощение грѣхъ *ASin*; прощение грѣховьное *ASin*
 συμπράττω – воспѣховати // срещу съдѣнствовати *Efr*; съ нмнм дѣлати *Efr*
 συνάγω – възвестн // срещу събѣрати (сѧ) *ESin*, *Ev*, *Ez* (14), *12Pr* (14), *Dan* (7), *Efr* (7), *Il* (2), *DekM*, *Izb* (2), *Prol* (9), *ASin*; събѣрати (сѧ) *Ev*, *Ez*, *Efr* (4), *DekM*, *Izb* (2), *Prol* (2); съвъкоупити *Ez* (2), *12Pr*, *Efr*; нзбѣрати *Ev*; възвестн *Ev*, *Izb*; съннматн сѧ *Ev*; съложитн *Ez*; нзвестн *Ez*; прнводитн *DekM*; сънатн сѧ *Prol*; съзѣватн *Prol*
 συνανίσταμαι – възстатн // срещу възкрѣснѣти *Efr*; съвъскрѣснѣти *Efr*
 συναπέρχομαι – прнвестн // срещу отитн *Efr*; нтн *Efr*
 συναρμόζομαι – съставитн // срещу обрѣтитн сѧ *Efr*; съложитн *Prol*
 συνευείρω – съвъздвннѣти // срещу съвъстатн *DekM* (2); възкрѣситн *DekM*
 συνενώω – прнмѣситн сѧ // срещу въѣднннѣти сѧ *Prol*
 συνεργέω – любитн // срещу воспѣшьствовати *Ev*; воспѣшатн (сѧ) *Efr*, *Prol*; поспѣватн *Efr*; помагатн *Ez* (2), *ASin*; съдѣлатн *Ez*
 συνέχομαι – възпатн // срещу съдрѣжатн сѧ *Efr*
 συνήθης – врьста, обѣтованнѣ // срещу обычаннѣ *ESin*; обычан *Ez*, *Efr*; обычанъ *Efr* (5), *Prol*; по обычаю *Prol*
 συνταγή – обѣщаннѣ // срещу заветъ *Izb*
 σωτήριώδης – сватъ // срещу съпасень *ESin*, *Efr* (11), *Il*, *DekM* (3); съпаснтельнь *Il*; съпасенообразнь *DekM*

Към групата се числи и корелатът σκωληκοκάμπη – чръвнѣн прѣгъ (sic! Пенкова 2008:365) или по-вероятно чръвнѣн прѣгъ. Гръцкият композитум не е засвидетелстван в контролните текстове, но съставките му се срещат поотделно: σκώληξ се предава редовно с чръвь *Ev*, *Efr*, *DekM*, *Prol*; срещу глагола σκωληκίω стои чръвнѣтн в *ASin*, така че преводът на първата съставка е обичаен за разлика от този на втората. На съществителното κάμπη редовно съответстват фонетичните дублети жсѣннца / гжсѣннца: гжсѣннца в Паримейника (Аргировски и др. 2003:249), жсѣннца в *12Pr* (с. 339), оуѣсѣннца в Хрониката на Георги Амартол (Истрин 1930: 100), докато сл. прѣгъ предава обикновено ἀκρίς не само в *ESin* (с. 248), но и в Евангелието, Псалтира, Паримейника (SJS 3:506), *12Pr* (с. 261), *Dan* (с. 555), Хрониката на Георги Амартол (Истрин 1930:301), Юдейската война на Йосиф Флавий (Пичхадзе и др. 2004/2:305).

Следните корелати липсват в контролните паметници, но според речника на М. Аргировски имат паралели в други старобългарски текстове:

- σήπομαι – съгннѣ (също *Ps, ComPs*)⁴ // срещу нзгннѣ *Ez*
 στοιχεῖον – вещь (също *Ap, ComPs*) // срещу στοιχῆна *Efr*; съставъ *Dan* (5), *Efr*,
Il, DekM; грано *Efr*; въображеннѣ *Efr*
 σκυθρωπάζω – сѣтовати (също *Ps, Triod*, а за σκυθρωπός в *Ev*) // срещу дѣх-
 льствовати *DekM*; срв. σκυθρωπός – дѣхлъ, дѣхлъ *Ev*, печальнѣ *Ez* (2),
 оуныль *Ez*
 σανδάλιον – плеснице (също *Apost*) // срещу сандална *Ev*
 συναίδιος – прнсно съи // срещу съпрнсносѣщнѣ *DekM*
 συναντάω – оутѣкнѣти (също *Parim*) // срещу сѣрѣсти *Ev, Prol* (5)
 συμπάθεια – мнлосѣднѣ (също *Triod*) // срещу мнлованнѣ *Efr*; мнлостъ *Efr, Il*,
DekM (3); отъпоущеннѣ *Efr*; мнловати *12Pr, Izb*; мнлостынн *Izb* (2); помнло-
 ваннѣ *Ez*
 συγγενής – родъ (също *Ap*) // срещу ѣжнка *Ez* (3), *Efr* (5), *Ev* [за συγγενίς];
 сѣроднѣ *Efr* (2), *Prol*; блнжнка *Efr* (8); блнжнкъ *DekM*; блнжнѣ *Efr* (2); рож-
 деннкъ *Il*
 συγγέννεια – родъ ѣловѣчь (родъ *Ev, Ap, ComPs, Parim*) // срещу ѣжнка *ESin*,
Ev, Ez, Efr; ѣжнчѣство *Ez* (3), *Efr*; рожденнѣ *Ev*; дѣтѣство *Ez*; сѣроднѣ *Efr*;
 блггородѣство *Efr*; блнжнка *Efr*; прнблнженнѣ *Efr*; прнссннна *Prol*

Проведеното изследване на произволна лексикална извадка от *ESin* – гръцките лексеми, започващи със σ, и техните славянски съответствия, в съпоставка с 10 старобългарски паметника позволява да се изведат следните заключения:

1. По отношение на синонимията на корелатите *ESin* се нарежда сред текстовете с по-ограничена вариативност при подбора на славянските съответствия.
2. По отношение на конкретния преводачески избор *ESin* демонстрира особено голямо сходство с *Efr* и съществено с *Il, DekM* и *Prol*. Една от причините за този факт вероятно е жанровата близост на отделни части на Евхология съответно до правно-юридическите и химнографските текстове, което предполага съзнателно или несъзнателно придържане към утвърдени модели, в т.ч. за преводни корелати.
3. В контекста на изследваните паметници *ESin* съдържа значително количество (43) уникални корелати за изследвания кръг гръцки лексеми, като

4 Използвам съкращенията от Аргировски и др. 2003.

отстъпва само на *Efr* (53). Съотношението между тях и общия брой славянски преводни еквиваленти обаче му отрежда по-скоро средна позиция в рамките на разгледаните тук текстове.

Литература

- Аргировски, М. и др., 2003: *Речник на грчко-словенски лексички паралели*. Редактор М. Аргировски. Соработници Н. Андриевска и А. Ѓуркова, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Афанасьева, Т., 2005а: К вопросу о порядке следования листов и составе Синайского глаголического служебника XI века. *Palaeobulgarica* 29/3, 17–35.
- Афанасьева, Т., 2005b: Некоторые особенности состава славянских служебников XI–XIV вв. в сравнении с греческими евхологиями этого периода. Добрынина, Э. *Хризограф*. Т. 2. Москва: Сканрус, 200–208.
- Велковска, Е., 2000: Денонощното богослужение в Синайския Евхологий. *Palaeobulgarica* 24/4, 19–34.
- Добрев, И., 1995: Номоканон. Динеков, П. *Кирило-Методиевска енциклопедия*, 2: И-О. София: Университетско издателство, 825–833.
- Дограмаджиева, Е., 1977: Обстоятелствените изречения в Синайския евхологий. Jakopin, F. *Nahtigalov zbornik ob stoletnici rojstva*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 47–66.
- Ефимова, В., 1992: Об апостольских чтениях в составе Синайского евхология (в связи с последними открытиями в монастыре св. Екатерины на Синае). *Информационный бюллетен Международной ассоциации по изучению и распространению славянских культур* 26, 4–14.
- Златанова, Р., 1998: *Книга на дванадесетте пророци с тълкования* (Старобългарският превод на Стария Завет 1). София: КМНЦ - БАН.
- Иванова-Мирчева, Д., Икономова, Ж. 1975: *Хомилията на Епифаний за слизането в ада*. София: Издателство на БАН.
- Илиев, И., 2017: *Тълкуванието на Книга на пророк Даниил от Иполит Римски в старобългарски превод*. София: Институт за литература при БАН.
- Илиева, Т., 2013: *Старобългарско-гръцки словоуказател към Книгата на пророк Иезекиил* (Старобългарският превод на Стария Завет 3). София: КМНЦ - БАН.
- Илиевска, К., 2004: *Законъ соуднын людьмъ*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

- Истрин, В., 1930: *Книги временныя и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. 3. Греческо-славянский и славянско-греческий словари*. Ленинград: Акад. типография.
- Крысько, В. и др., 2015: *Ильина книга (XI в.). Исследования. Указатели*. Подготовили В.Б. Крысько, И.М. Ладыженский, Т.И. Межиговская. Под редакции В.Б. Крысько. Москва: Издательский центр „Азбуковник“.
- Крысько и др. 2011: *Славяно-русский Пролог по древнейшим спискам. Синаксарь (житийная часть Пролога краткой редакции) за сентябрь-февраль. Т. 2. Указатели. Исследования*. Издание подготовили В.Б. Крысько, Л.В. Прокопенко, В. Желязкова, И.М. Ладыженский, А.М. Пентковский, Москва: Издательский центр „Азбуковник“.
- Люсен, И. 1995: *Греческо-старославянский конкорданс к древнейшим спискам славянского перевода евангелий* (Acta Universitatis Upsalensis. Studia Slavica Upsalensia 36). Uppsala: Norstedts Tryckeri.
- Максимович, К., 2010: *Византийская Синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе. Славяно-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоуказатели*. Составил Кирилл А. Максимович. Научный редактор Людвиг Бургманн (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 27). Frankfurt am Mein: Löwenklau-Gesellschaft e.V.
- Минчев, Г., 1998: *Дяконската ектения и свещеническите молитви срещу природни бедствия в новите листове на Синайския евхологий*. Милтенова, А., Ангушева-Тиханова, А. *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на проф. Донка Петканова*. София: Мнемозина, 111–132.
- Мушинская, М., 2009: *Изборник 1076 года. Второе издание, переработанное и дополненное. Т. 2*. Издание подготовили М. С. Мушинская, Е. А. Мишина, В. С. Гольщенко. Москва: Индрик.
- Пенкова, Р., 1977: *Коментарии на Р. Нахтигал към изданието на Синайския евхологий и днешното състояние на проучванията върху паметника*. Jakopin, F. *Nahtigalov zbornik ob stoletnici rojstva*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 375–388.
- Пенкова, П., 2008: *Речник-индекс на Синайския евхологий*. София: Академично издателство „Марин Дринов“.
- Пенкова, П., Цибранска, М. 2003: *Синайски евхологий*. Грашева, Л. *Кирило-Методиевска енциклопедия, 3: П-С*. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 604–614.
- Пичхадзе, А. и др., 2004: *«История Иудейской войны» Йосифа Флавия. Древнерусский перевод*. Издание подготовили А.А. Пичхадзе, И.И. Макеева, Г.С. Баранкова, А.А. Уткин. Т. 1-2. Москва: Языки славянской культуры.

- Тончева, Х., 2017: Додатък към речник-индекса на Синайския евхологий. Тончева, Х. Чинъ на Свато Богонавлѣннѣ. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 252–277.
- Федер, У., 2011: *Авва Анастасий Синайски. Въпроси и отговори. Т. 1. Увод и показалци*. В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.
- Цибранска-Костова, М., 2007а: „Заповеди на светите отци“ в южнославянската кирилска традиция. *Palaeobulgarica* 31/4, 3–26.
- Цибранска-Костова, М., 2007б: Заповѣднѣ стѣхъ вѣщъ в Синайския евхологий и западноевропейските пенитенциали. *Старобългарска литература* 37–38, 91–113.
- Arranz, M., 1988: La liturgie de l'euchologe du Sinai. Farrugia, E. *Christianity among the Slavs. The heritage of Saints Cyril and Methodius. Acts of the International congress held on the eleventh centenary of the death of St. Methodius, Rome, Oct. 8 - 11, 1985*. Roma: Pontificio Istituto Orientale, 15–74.
- Arranz, M., 1989: La liturgie Slave du IXe siècle d'après l'euchologe Slave du Sinai. Кочев, Н., Шиваров, Н. *Международен симпозиум 1100 години от блажената кончина на св. Методий. 2*. София: Синодално издателство, 316–340.
- Arranz, M., 2000: La tradition liturgique de Constantinople au IXe siècle au l'eucholge Slave du Sinai. *Studi sull' Oriente cristiano* 4/2, 41–110.
- Christians, D., 2001: *Wörterbuch zum Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember. Slavisch-griechisch-deutsch nach ostslavischen Handschriften des 12. und 13. Jahrhunderts mit einem Glossar griechisch-slavisch*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Frček, J., 1933: *Euchologium Sinaiticum. Texte slave avec sources greques et trad. française*. Paris: Firmin-Didot.
- Geitler, L., 1882: *Euchologium. Glagolski spomenik manastira Sinai brda*. U Zagrebu: Hartman.
- Lysaght, Th., 1987: *Euchologium Sinaiticum. XIth Century Glagolitic Manuscript. Photofacsimile of original MS, OCS translation (cyrillic), English translation with introduction and commentary*. Zwettl (New Zealand).
- Nahtigal, R., 1941–42: *Euchologium Sinaiticum : starocerkvenoslovanski glagolski spomenik*, (Dela, 1; 2). Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti.
- Parenti, S., 1988: Due preghiere dei “Fogli slavi del Sinai”. *L' Altra Europa*, 1 (217), gennaio-febbraio, 47–56.

- Parenti, S., 1991: Fonti ed influssi italo-greci nei testi eucaristici bizantini dei "Fogli slavi" del Sinai (XI sec.). *Orientalia Christiana Periodica* 57, 145–177.
- Parenti, S., 1997: *L' Euchologio slavo del Sinai nella storia dell' euchologio bizantino*. Roma: Università "La Sapienza".
- Schnitter, M., Miklas, H., 1993: Kyrillomethodianische Miscellen. *Anzeiger für slavische Philologie* 22/1, 141–120.
- Ševčenko, I., 1982: Report on the Glagolitic fragments (of the Euchologium Sinaiticum?) discovered on Sinai in 1975 and some thoughts on the models of make-up of the earliest Glagolitic manuscripts. *Harvard Ukrainian Studies* 6/2, 119–151.
- Slovník jazyka staroslověnského*. T. 3. Hlavní redaktor Zoe Hauptová. Praha 1982.
- Słoński, S., 1934: *Index verborum do Euchologium Sinaiticum*. Warszawa: Skład Główny.
- Tarnanidis, I., 1988: *The Slavonic manuscripts discovered in 1975 at St. Catherine's monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki: Hellenic Assoc. for Slavic Studies.
- Tsibranska-Kostova, M., 2004: Le premier pénitentiel vieux slave „Zapovedi svetih otec“ en tant que modèle de texte. *Scripta & e-scripta* 2, 243–258.
- Velkovska, E., 1995: Fonti greche delle preghiere della tavola dell' Euchologio slavo del Sinai. *Annali dell' Istituto universitario Orientale di Napoli. Slavistica* 3, 35–42.
- Velkovska, E., 1996: *Nuovi paralleli greci dell' Euchologio slavo del Sinai*. Roma: Università "La Sapienza".

Summary: The Greek-Slavonic Correlations in the *Euchologium Sinaiticum* Within the Context of Other 9th–11th-Century Translations

The paper focuses on the Slavonic correlations with the Greek words beginning with σ in the Euchologium Sinaiticum. They are viewed in comparison with the correspondences of the same Greek lexemes in 10 other translated texts dating from the period between the 9th and 11th centuries, belonging to various genres: Euangelium, Book of the Prophet Ezekiel, Book of the Twelve Prophets, Book of the Prophet Daniel, Service Menaia for December, Efremovskaja Kormčaja, Il'ina Kniga, Anastasios of Sinai's Quaestiones et responsiones, Prologue and Izbornik of 1073. The quantitative data concerning the degree of similarity and dissimilarity of the correlations in the Euchologium Sinaiticum and the other texts is given on the basis of the analysis of the respective translation strategies and techniques used. The particular translation decisions in the Euchologium Sinaiticum show great similarity with those in the Efremovskaja Kormčaja, and certain others with those in the hymnographic collections and Prologue. This may be due to the relation of genres with some parts of the Euchologium in regard to the juridical and hymnographic texts, which presupposes

conscious or unconscious adherence to established models, including translation correlations. Special attention is paid to the unique Greek-Slavonic correlation in the Euchologium Sinaiticum, which is significant in number, considering the other texts studied. In comparison with the total amount of Slavonic translation equivalents included, they give it a rather average position in the context of the monuments examined.

Key words: Old Bulgarian translations, Greek-Slavonic lexical correlates, translation decisions